

MŰHELY

Szerkeszti Kodolányi Judit és S. Király Béla

KONZERVATÍV KREATIVITÁS

2. rész

Flick László

Konzervatív kreativitás

(*prudencia, mérséklet, ésszerűség, rutin, hagyomány, sugalmazás, viselkedési tradíció*)

A politikában kívánatos egyensúlyi állapotok elérésével kapcsolatban konzervatív, vagy annak vélt gondolkodók különböző stratégiákat fogalmaztak meg. A konzervativizmus definiálásával, a mi a teendő kérdésre, és a célok elérésével kapcsolatos gondolataikkal támasztották alá a konzervatív gondolkodásmód cselekvőképességét. Talán kiemelhetők olyan kulcsfogalmak, melyek alkalmasak körvonalazni egyfajta *policy* módját az eszmék versenyében.

Hagyomány és rutin

A rutin általános szerepe abból az általános helyzetből adódik, melyben Michael Oakeshott szerint a megszokott és gyakorlott cselekvés követhető, melyben nem általános alapelvek alapján, nem egy állandó, folyamatos racionalitás alapján döntünk, hanem követjük a gyakorlati bölcsesség útmutatásait. A politika kreativitáskényszure folytonos, mely döntések folyamatos kényszerűségével jár. A folytonosság és stabilitás biztosítása végett pedig fontos a megszokott, a rögzített, a biztos pontot nyújtó tudás, melyekből mindig meríthetünk feladatok megoldása közben, a problémák orvoslásakor. A felhasználható erőforrást az az előzetes tudás jelenti, mely alapvető készség, lehetővé teszi a politikai tevékenységet, a tartományban való tájékozódást.

A politikai cselekvés szempontjából Oakeshott *Konzervatívnak lenni* című esszéjében kijelölt célokról, illetve az ahhoz rendelt eszközökről és módszerekről fejtette ki gondolatait. Nem tesz abszolút különbséget a kettő között, hiszen előfordul, hogy a kettő létrejötté között okozati viszony van. Ez a kérdés rámutat arra, hogy a változatlanosság inkább az eszköz- és módszerválasztásban jellemzőbb, mint a célok kitűzésében. Ennek oka, hogy „*az eszközök többsége hozzáértést igényel, az pedig elválaszthatatlan a gyakorlattól és az ismertségtől [...] Az ismertség*

az eszközhasználat lényege; és mivel az ember eszközöket használó lény, hajlamos rá, hogy konzervatív legyen.” (Oakeshott 2001a, 440.) Ez párhuzamban áll a kreatív tevékenység kombinációalkotásával, ahol a meglévő (tudás- és eszközbeli) erőforrásokat innovatív módon felhasználva rendeljük az új célokhoz, tulajdonképpen a kombinációk alkotási módjairól beszélünk. Hasonlatos Schumpeter példájához is, melyben a kevésbé változó eszközökről tett említést. Persze ez nem jelenti azt, hogy az eszközök ne fejlődjenek, és csak a felhasználási módjukat változtatnák, fontos viszont az a megállapítás, hogy az újítás az eszközök terén sem lehet folytonos és korlátlan. Egy „zenész improvizálhat zenét, de nemigen tudna magához térni a csodálkozástól, ha azt várnák tőle, hogy improvizáljon egy hangszeret is.” (Uo., 441.) Az ismerős eszközhasználat kétségtelenül része a rutinnak.

Az alkotás kapcsán azonban a választott eszközökön túl kérdés az alkalmazott módszer. Ez jelenti ugyanis az eszközfelhasználást, azt a kombinációt, ami megoldások kreálásához szükséges. Kulcsfogalom a rutin, hiszen „ami érvényes a feladatoktól megkülönböztetett eszközökre általában, az még nyilvánvalóbban érvényes egy bizonyos közhasználatú eszközfajtára, nevezetesen a cselekvés általános szabályaira.” (Uo.) Egy viszonylag változatlan gyakorlati tudás nélkül nem lenne biztosított a cselekvőképesség semmilyen foglalatossághoz, de ez nem jelent változtathatatlan-ságot. A rutinszerűen használt módszer állandó megkérdőjelezése és megvitatása bénító hatású lenne, tehát a múltban szerzett tudás, a tapasztalat szerepe értékesebb annál, mintsem állandó fejlesztésnek, innovációnak tegyük ki: „E viszonyok legfőbb erénye az, hogy rögzítettek és ismeretek; kialakítanak és kielégítenek bizonyos elvárásokat, lehetővé teszik, hogy megfelelő rendben elhangozzék, ami lényeges, kizárják az oda nem illő súrlódások lehetőségét, és emberi energiát takarítanak meg.” (Uo., 441–442.)

A játékszabályok szerepe legalább ilyen fontos. Oakeshott bizonyos értelemben rutinszerű és mérséklő eszközként tekint rájuk. A kiábrándulás megelőzése a kormányzás feladata, és erre alkalmas a „kevésbé könnyen elromló rituálé”, ennek a politikai gyakorlatnak a felügyelője a kormányzat. A rutin gyakorlata biztonságot ad, bizonyos szituációkban egyszer már átgondolt iránymutatást nyújt. Tágabb értelemben az alkotmányok és törvények azok a játékszabályok, melyek a politika csinálót szabályozzák, ebben a tekintetben játszik nagy szerepet a *rule of law*, mely a politikai cselekvők számára általános korlátokat ír elő. A rutin a cselekvés olyan formája, ami „általános eljárási szabályok” formájában jelenik meg.

A gondolkodás a kreativitás szempontjából az alkotás előfeltétele, viszont vannak korlátai. Egyfelől korlátot jelent a döntés időbelisége, nincs korlátlanul rendelkezésre álló időnk minden alternatívát minden

alkalommal mérlegelni. Korlátot jelent az újítás során a kiszámíthatóság kérdése, a járulékos kockázat, az új körülmények ismeretlensége, a várható előnyök és veszteségek figyelembevétele. A konzervatív problémamegoldáshoz hozzátartozik, hogy a gondolkodás korlátait elfogadja. Máskülönből problémát okozna számára például az időkorlát. Ezzel kapcsolatban így fogalmaz Horkay: „A szükséges gondolkodási idő híján sok esetben ütközik abba a korlátba, hogy nem tudja meggondolni a dolgot, mert ennek ára az lenne, hogy az ügy elveszti aktualitását. Ahhoz, hogy az adott eset megfelelő alaposságú elemzését, vagyis részletes vizsgálatát és a szóba jöhető megoldási módokat áttanulmányozza, a cselekvő embernek általában a rendelkezésére állónál sokkal több időre lenne szüksége.” (Horkay 2008a, 18.) Ezt a problémát orvosolja a rutin.

Másodszor a begyakorlott, rutinszerű megoldások, illetve „a szokás-szerű cselekvések is egy én kifejeződései, magukon viselik az ember belső mivoltának lenyomatát”. A szituációk „birtokbavétele” során pedig nemcsak a körülmények, de a cselekvő karaktere is szerepet játszik, melynek lenyomata megjelenik a rutinban: „Az ember döntése akkor bizonyul a legjobbnak, ha nemcsak a szituáció természetében rejlő felszólításnak vagy sugallatnak tud leginkább megfelelni, de a döntéshozó belső helyzetének (karakterének, érzelmi háttartásának és racionalitásának) is rátapint a lényegére. A külső szituáció és a cselekvő belső világa számára egyaránt megfelelő döntést, egyfajta természetes egyensúlyt kell megtalálni, ez a feltétele annak, hogy a cselekvő a számára lehető legkevésbé rossz megoldásra ráleljen.” (Uo., 24–25.)

Kérdés azonban, hogy mi készíti a konzervatív cselekvőt cselekvésre, azaz mi az oka annak, hogy a cselekvő olykor a rutintól eltérő újításra kényszerül. A megszokott tradíció követésétől eltérve azonban nem mást teszünk, mint egy másik tradícióhoz fordulunk. Ahogyan Kekes is fogalmazott a hagyományok efféle meghatározó jellegéről: „A hagyományok úgy viszonyulnak az emberi élethez, mint az országok a Földhöz. Amikor az egyiket elhagyjuk, belépünk egy másikba.” (Kekes 2001, 346.)

Oakeshott okfejtésében azt a magyarázatot adta, hogy a politikai cselekvés nem mindig írható le rituálékkal, annál valamelyest változékonyabb: a *viselkedési tradíció* egyszerre szilárd és egyszerre folyékony, ezért „elég becsapós tanulnivaló”. (Oakeshott 2001b, 165.) A tradícióban a folytonosság úgy jelenik meg, hogy bármely része változásra kész, az ellen egy rész sem immúnis, de nem egyszerre változik meg. Ezért tehát stabil, ugyanakkor ideiglenes is.

A politikai tevékenységet Oakeshott annak önmagán belüli forrásaira vezeti vissza. A (viselkedési) tradíciók jelentik a politikai tevékenység erőforrásait, azokat a kombinációelemeket, melyek közül különböző időszakokban különböző elemek válnak hangsúlyossá. Sohasem egy hagyomány az, mely meghatározza életünk.¹ Lehetséges

szerinte az empirikus politizálás, amely mindig az aktuális érdekeket követi, de van egy sokkal célravezetőbb módja ennek a tevékenységnek, amikor valamilyen vezérelv irányítja a folyamatokat. Erre példa, ha egy ideológia társul (Oakeshott 2001b, 157.) hozzá, ebben az esetben önmozgatóvá válik a politikai tevékenység. Az ideológiák értéket jelentenek abban a tekintetben, hogy a célok előre meg vannak fogalmazva, működésbe hozza az empirizmust, azonban csak azt tartalmazza, hogy „mire kell törekedni, függetlenül attól, hogy hogyan kell törekedni rá”. (Uo.)

Míg Hayek úgy fogalmazott, hogy a konzervativizmus olvasztja be magába a már elfogadottá tett elveket, addig Oakeshott éppen az ideológiák eredetét fejt ki. Szerinte maguk az eszmerendszerek is a hagyományból erednek. A hagyomány ebben az értelemben nemcsak a múlt öröksége, hanem a mi értelmezésünk szerinti mindenkori politikai kreativitás kombinációeleme. Minden, még a bizonyos hagyományokkal szemben megfogalmazott ideológiák is hagyományok új kombinációin alapulnak, hiszen azok csupán bizonyos tradíciók absztrakciói. (Uo., 159.) A tudományos hipotézisek példájával illusztrálta Oakeshott az ideológiák létrejöttét, melyet azonban csak olyanok tudnak létrehozni, akik már tudósok, és ezért a hipotézis is már önmagában egy korábbi tudástól függő feltételezés. A kreatív cselekvőnek tehát részesének kell lenni tartományának, mely a politikai viselkedési tradíciók ismeretével kezdődik. Ahogyan Csíkszentmihályi kreativitás-meghatározásában is szerepelt, a hipotézisre felfűzött tudományos kutatásnak tudni kell folyamatosan támaszkodnia az előzetes tudományos ismeretekre, úgy igaz ez a viselkedési tradíciókra is. Hétköznapiabb példaként a szakácskönyvet említette Oakeshott, mely „nem egy függetlenül kitermelődött kiindulópont, amellyel elkezdődhet a főzés; ez a könyv ugyanis nem más, mint valaki főzéstudományának absztrakt kivonata...” (Uo., 160.) Az ideológiák sem termelődnek ki függetlenül a politikai cselekvésről alkotott előzetes ismereteinktől. Ez azért fontos, mert így érthetővé válik az a megállapítás, miszerint a viselkedési tradíció fontos szerepet játszik a politikai cselekvésben, hiszen minden képzet, mely mozgásban tartja azt, elkülöníthetetlen előzetes ismereteinktől, az ideológiák tehát „bizonyosfajta konkrét tevékenység absztrakciói.” (Uo., 161.)

Az ideológiai alapon működésbe hozott cselekvés csak egy stílusa a politika művelésének, azonban „az ideológiai politizálás azt sugallja, hogy a választott politikai ideológia ismerete átveheti a helyét a politikai viselkedési hagyomány megértésének [...] a hagyomány bonyolultságait, amelyeket kihagytak a kivonatolás folyamata során, nem tekintik fontosnak”. (Uo., 162.) Ezzel szemben a politikai tevékenység alapja több, mint ez az előremozdító „kivonata” az ismereteknek, vagyis az ideológia.

Ezzel hozza kontrasztba Oakeshott a *vonzódás szabad áramlását*. A helyénvaló ideiglenes egyensúlyok tehát nem egy ideológiai útmutatás mentén érhetőek el, hanem a tradíció terelődése, korlátozódása, akadályba ütközése során. Olykor „*olyan mélyen gyökerező inkoherenciát árulhat el, hogy [...] válság üti fel a fejét*”. (Uo., 165.) Az a radikális döntési helyzet, melyben a cselekvő a korábbi hagyománytól el kell hogy térjen, olyan krízis, mely valójában kreatív cselekvési lehetőséget jelent. Ismét új egyensúlyra kell törekedni, mikor a viselkedési tradíció eddig megbízható része, vagy az eddig biztonságot nyújtó rituálé nem jelent megoldást. Ekkor koherenciára kell törekedni a tradíción belül: „*A politikai válság [...] mindig a politikai tevékenység hagyományain belül jelenik meg; és a megoldás magának a hagyománynak a sértetlenül megmaradt erőforrásaiból jön.*” (Uo., 166.) A tradíció tehát Oakeshott értelmezése szerint nem a változással szembeni merevséget jelenti, hanem magának a változásnak az erőforrása, melyre mindenki támaszkodik. Maga az egyensúlytalanságból következő krízis, valamint a megoldás is egyaránt a hagyományból származik. Ez azt jelenti, hogy a folyamatos döntéshozatali kényszerben a tradíció egyes részei változásra kényszerülnek, azaz a „*viselkedésbeli tradíció nem egy olyan sablon, amelynek keretein belül kell ledarálnunk szerencsétlen és vigasztalan életünket...*” (Uo.)

A folytonosságot úgy kezeli Oakeshott a viselkedésbeli hagyományok alapelveinek, mely megfelel a *prudentia* értelmezésének, melyben a „*régi, az új és az eljövendő egyaránt tekintéllyel bír*”. A számos tradíció pedig azokat az erőforrásokat jelenti, melynek „*nincs változásmentes központja*”, „*nincs szuverén, megfigyelhető célja vagy kimutatható, stabil iránya*”. A politikai cselekvést akárhogy is közelítjük meg, előzetes ismereteink felől, vagy egy előre kitűzött cél felől, a viselkedésbeli tradíció elemeinek helyénvalósága megkerülhetetlen a kérdésben. Oakeshott példáján keresztül: „*A politikai tevékenység során az emberek parttalan és feneketlen tengeren hajóznak; itt nincsen menedéket nyújtó kikötő, sem megjelölt célkikötő. A vállalkozás lényege az, hogy borulás nélkül a felszínen kell maradni; a tenger barát is és ellenség is; és a tengerész tudomány abból áll, hogy kihasználják a hagyományos viselkedésmód minden lehetséges tartalékát, hogy minden egyes ellenséges helyzetben találjanak legálább egy barátot.*” (Uo., 166.)

„Reflektív” konzervatív impulzus és prudentia

Kirk egy olyan megközelítésben ragadta meg a konzervatív cselekvés gyökerét, mely egy már Burke-öt is megelőző gondolkodásmódnak a részét jelenti. Az ennek gyökerét jelentő impulzus (*conservative impulses*) azóta létezik, mióta létrejött a társadalmi rend. (Kirk 2012b, 5.) Maga a konzervativizmus szó modern használata pedig ennek

védelmében és a radikális újítás ellenében jött létre. Mivel ez az eszme nem dogma, hanem egy attitűd, ezért politikai tartalma eltérő földrajzilag és történelmileg. (Uo., 6–7, 10–11.) Ez az impulzus együtt jár a változással, tehát nem jelentheti a dolgok változatlanságát mint módszeres változatlanság.

Russell Kirk olyan kölcsönzött aforizmákra hivatkozott *What Is Conservatism?* című esszéjében, mint Lord Walter Bagehottól: „*the conservatism of reflection*”, és Edmund Burke-től: „*change is the means of our preservation.*” (Uo., 5.) Ez a két mottóként használt gondolat rávilágít arra, hogy milyen viszonyban áll a konzervatív attitűd a változással. Az innováció közben való megtartás (*preservation*) a schumpeteri „teremtő rombolás” mozzanatával szemben inkább a „teremtő megőrzésre” helyezi a hangsúlyt. A döntés során való mérlegelés a megőrzés felől való mérlegelést jelenti. A természetéből eredően eleve „radikális” döntés pedig radikális *status quo*-pártiságot jelent annak a perspektívának, ami más hangsúllyal, a módszeres haladás impulzusával csinálna politikát. Az impulzus lényege azonban a mérséklet.

Az a társadalmi organikus alakulás, melyben a konzervatív beállítottság tükröződik, egyfajta társadalmi evolúció, mely a rossz, vagy nem működő ötletek szelektálódásával egyfajta mérsékelt alkotási folyamatot feltételez. Ebből a folytonosságból következik a múlt–jelen–jövő közötti kapcsolat ápolása, ami miatt a konzervativizmust az előrehaladást pártolók szemszögéből hamar a múltközponúsággal azonosítják, mivel a korábbi tapasztalatok mérséklő hatásával akadályokat állítanak a nagyszabású változások útjába.

Horkay Hörcher Ferenc olyan központi fogalommal kapcsolatban írt a konzervativizmus időszelemléletteréről (Horkay 2008b), mely bizonyos szempontból választ ad a – Hayeknél is helyet kapó – multipártolással kapcsolatos kritikákra. Megmutatja, mit is jelent a *preservation* és *reflection* időbeli jelentősége.² Horkay vázlatában központi fogalom a *prudentia*, azaz a gyakorlati bölcsesség, melynek időbeli lényegét Tiziano *A prudentia allegóriája* című festményén keresztül határozta meg. A festmény fölé írt latin nyelvű feliratot értelmezi Horkay, ami a következő: „»A múlt (tapasztalatai) alapján / a jelen bölcsen cselekszik / nehogy a jövő cselekvést elakassza.« [...] A kiegyensúlyozott kompozíció mintha azt jelentené: a gyakorlati okossággal rendelkező személy mindhárom idődimenzió irányába egyformán nyitott, számára egyik időszakmens sem bír kiemelt jelentőséggel.” (Uo., 36.)

A *prudentia*, azaz a gyakorlati bölcsesség úgy írja le a konzervativizmus gondolatvilágát, hogy az az időszelemléletterét tekintve is mérsékelt, hiszen a jövő megakasztása nem cél, a múlt tapasztalata pedig nem önmagában, hanem a jelenben való cselekvés bölcsességét tekint-

ve értékes. Ezt a fogalmat egészíti ki a *kairosz*, vagyis „a döntő pillanat”. (Uo., 43.) Arról az időről, időszakról van szó, amely valamely cselekedethez alkalmasság szempontjából kötött. „Ez az időfogalom nem egy-ségnyi intervallumok egymásutánja, hanem pusztán egy kétosztatú rendszer: a helyes és a helytelen idő megkülönböztetése. Valaminek a megtételére, illetve megtörténésére vagy alkalmas az idő, vagy nem.” (Uo., 44.) Fontos azonban, hogy nem a cselekvő választja ki a helyes időt, a „személy számára a kairosz-idő lehetőségként adódik: ha rátalál az adott cselekvés kairosz-idejére, meg tudja tenni, s helyesen cselekszik, ha megteszi”. (Uo.) Ez önmagában a körülmények adta feltételt írja le, bizonyos cselekvési lehetőséghez szükséges feltételek megteremtődését, a „csillagok együttállását”. A kezdeményezőkézség szempontjából mérsékli a konzervatívok féltékenységével kapcsolatos kritikát az időzítés kérdése, a körülmények azon részének, melyekre nem lehet hatásunk, éppúgy cselekvő szándékának megfelelően kell alakulnia, „azt az időt jelzi, amikor valaki valakivel vagy valamivel valamit csakugyan megtehet”.

A konzervatív gondolatvilágban a cselekvő számára tehát az időzítés ugyancsak meghatározó tényező. A *kairosz* megfelelés jelentése pedig kapcsolódik a *decorum* (helyénvaló, szép, díszes) (uo., 45–53.) fogalmához, melynek „esztétikai vetülete a kecsesség, bájosság és fesztelenség, erkölcsi vonatkozása a mértékletesség, politikai jelentése pedig a társadalom rendjének megtartása, az együttműködés és társiasság szellemében, a köz javáért együttműködve”. (Uo., 51.) A *kairosz* és *decorum*, az alkalom és mértékletesség együtt képesek a *krízis* (uo., 50.), azaz a döntéskényszer megválaszolására, és hogy „erre képessé váljon valaki, idő- vagy tempóérzékre van szüksége, figyelemre és ráhangolódásra, folyamatos és finom követőmozgásra, alkalmazkodóképességre. Az alkalom megragadásának pillanatát felismerve pedig – ma így mondanánk – kreativitásra, improvizációs képességre”. (Uo.) Horkay a konzervatív gondolatvilág időszemléletében kiemeli tehát a cselekvő perspektívájából is a múlt, jelen és jövő egységét, a külső körülmények adottságának szerepét, illetve a mértékletességet. Az alkalommal való éléshez olyan kreativitásra van tehát szükség, melyben mérlegelni kell a cselekvés helyénvalóságát és adott pillanatban való megvalósíthatóságát, és nem áldozza fel a múlt–jelen–jövő korszakhármasból egyiket sem a másikért, így megtart olyan értelemben, hogy elismeri a „gyakorlati okosság” időbeli folytonosságát, és ennek megfelelően mérlegel.

Mérséklet és ésszerűség

A mérséklet és mérsékletesség a körülmények megítélésével kapcsolatos fogalom, azt jelenti, hogy szélsőségektől mentesen, helyesen kell felmérni, mi a túl kevés és mi a túl sok. A döntés során helyzeteket

kell mérlegelni, a lehetőségeket megítélni, és ennek fényében kell a jövőre vonatkozóan elhatározásra jutni. Az új szituációkra adott válaszok kérdése megragadható a politika esztétikai felfogásával. Edmund Burke a fenségesről és a szépről való ideáink eredetét illetően írt az ízlésről, melyen „*az elmének egyszerűen csak azt a képességét vagy azokat a képességeit*” érti, amely ítéletet alkot. (Burke 2008, 13.) Tehát az ítéletalkotásról van szó, a feltételezetten mindenkinél azonos érzékelés után következő, mégis gyakran eltérő ítéletalkotásról. A lehetséges *policy* minősége, a mérséklet politikája innen vezethető le. Ebben pedig fontos fogalom a valóság megítélése kapcsán a képzelet, melyet így ír le: „*Túl azokon az ideákon [...], melyeket az érzékelés nyújt számunkra, az emberi elme maga is rendelkezik egyfajta teremtő erővel, mely vagy abban nyilvánul meg, hogy tetszés szerint megjeleníti a dolgok képeit olyan rendben és módon, ahogy az érzékek felfogták őket, vagy abban, hogy újszerű módon és egy másféle rend szerint kapcsolja össze ezeket a képeket. Ezt az erőt képzeletnek nevezik, és ehhez tartozik minden, amit elmeélnak, fantáziának, invenciónak és hasonlóknak hívnak.*” (Uo., 19.)

Bár úgy fogalmaz, hogy az ízlés a valósággal kapcsolatos képzeletünk megítélése, a rossz ízlés pedig az ítélőerő hibája. (Molnár 2000, 128.) Ennek oka lehet a helyes gyakorlás hiánya, „*a tudatlanság, a figyelmetlenség, az előítéletesség, az elhamarkodottság, a könnyelműség, a csökönyösség, egyszóval mindazon szenvedélyek és mindazon bűnök, amelyek [...] elferdítik az ítélőerőt.*” (Burke i. m., 28.)

Ez az ítéletalkotás tehát fontos a valóság értelmezésében, ebben pedig megkülönböztette a fenséges és a gyönyörű esztétikáját. Előbbi egy erőteljes, újító érzés, a 18. századi esztétika kulcsfogalma: „*korlátlan, romboló, hatalmas, elborzasztó, energikus...*” (Molnár i. m., 126.) A gyönyörű pedig „*kicsi, puha, sima, az erő hiánya jellemzi.*” (Uo., 130.) Burke esztétikájában a gyönyörű ellentéte a fenségesnek; míg a fenséges tiszteletet, hódolatot vált ki, széttöri a korlátokat, és egyéni gondolatként önmaga határozza meg saját határait, addig a gyönyörű mint társadalmi termék és társadalmi szenvedély vonzalmat vált ki, békülékeny. (Uo., 128–131.)

Edmund Burke a *Töprengésekben* a francia forradalom módját és menetét kritizálta, (uo., 127–133.) amikor is a forradalmárok azt az ízlést rúgták fel „*a politikai bölcsességgel együtt*”, amely „*a habitus, szokás, hagyomány része, azaz társadalmilag megalkotott*”. A gyönyörű pedig éppen ehhez a „*szokáshoz, a konvencióhoz, az ismétlődéshez, a megszokottsághoz kapcsolódik [...]* A gyönyörű a dolgok természetes rendje”. A francia forradalom pedig a példája annak, amit a félelem uralmaként, a gyönyör elleni terrorként lehet nevezni, mikor is a „*gyönyörű szenvedélyek helyét a (hamis) fenséges szenvedélyek, a kényszer és félelem foglalták el*”.

A harmonikus politikai társadalmi léthez azonban mindkettő szükséges, egyik sem kerekedhet a másik fölé. „A fenséges a félelem, a tisztelet, a csodálat, a kényszer képzetével társul; a gyönyörű mindazzal, ami a hatalmat mérsékli, a karitással, a szeretettel, az együttérzéssel, a szimpátiával, a barátsággal, a vonzalommal. A fenséges és a gyönyörű egymást kiegészítik, s mindkettő szükséges a politikai társadalom létehez.” (Uo.) A politikát nem lehet csak egyiknek megfeleltetni, a kettő egyensúlya szükséges, hiszen a „fenségest csodáljuk, a gyönyörűt szeretjük. Utóbbi kicsi, kedves, alárendelt, míg a fenséges kényszerítő. [...] A hatalmat az ismerőség, a megszokottság enyhíti, civilizálja, miképpen az egyént a társadalom szelídíti. A politics of beauty a mérséklet politikája”. (Uo., 132.)

A konzervatív beállítottság tartózkodik tehát a hamis fenséges uralmától, attól a nagyszabású változtatástól, ami önmagáért valóvá válik, és éppen ezért nem képes figyelembe venni más tényezőket, nem képes befogadni a meggondolandó kritikákat, a mérsékelt megfontolásra intő jeleket. Burke szerint innen „ered a fenséges hatalmas ereje, mely nemhogy gondolkodásunk terméke volna, éppenséggel megelőzi gondolatainkat, s ellenállhatatlan erővel úz bennünket előre”. A fenséges olyan hamis alkotófolyamatokhoz vezethet, melyeket különböző fokozatú hatások kísérnek. Ezek azonban nem a meglévő értékek iránti ragaszkodást és lojalitást jelentik, hanem az újító szándék hatása alatti ellenállhatatlan érzést. A konzervatív beállítottság számára ez a megszokott és a meglévő értékek elleni abszolút támadással ér fel, amely nem ismeri fel az újítás korlátait. A „teremtő rombolás” egy olyan formáját képviseli a fenséges, amely nem a meglévő erőforrások régi kombinációi mellé kíván egy újat felépíteni, és azt eközben a működőképesség és korszerűség belátásával kiszorítani, hanem a régít megsemmisíteni, és *tabula rasa*ként kezelve a keletkezett új kombinációkat felrajzolni.

Burke szerint a fenséges hatása alatt az elmét elragadják a szenvedélyek. Ilyen magával ragadó hév lehet a félelem, „függetlenül attól, hogy a rettegés kiváltó oka nagy kiterjedésű-e vagy sem; hiszen az, ami veszélyes lehet, nem tekinthető csekélységnek vagy lenézendőnek [...] A rettenet minden elképzelhető esetben – hol nyíltabban, hol rejtettebben – vezérlőelve a fenségesnek.” (Burke i. m., 67–68.) A rettenet és a fenséges ideáinak kapcsolatában Burke nagy szerepet tulajdonít a homálynak, mely kiszámíthatatlanná teszi a várakozást. Ez a szeszélyesség, átláthatatlanság az, ami csodálatot és rettenetet szül. „Ha valamely veszéllyel teljes mértékben tisztában vagyunk, ha képesek vagyunk hozzászoktatni szemünket, a félelemérzetünk javarészt elszáll. [...] Azok a zsarnoki kormányzatok, amelyek az emberek szenvedélyeire, mindenekelőtt pedig a félelem érzésére épülnek, vezéruket, amennyire csak lehetséges, távol tartják

a köznép szemétől.” (Uo., 69.) Ez a csodálatot keltő, a fenségességhez tartozó homály jobban meg tudja ragadni az elmét, hiszen a „dolgoz ismeretének hiányából fakad minden csodálatunk, s szenvedélyeinket is főként ez kelti fel. A tudás és az ismeret a legmeghökkenőbb okozatot is csekély hatásúvá tesz. Így van ez a közemberekkel, márpedig mindenki közemberként viselkedik, ha értetlenül áll valami előtt.” (Uo., 73.)

Az erő fenségessége Burke szerint a rémületből származik, szintén a fenségesség forrása, hiszen ez „egyértelműen kitűnik abból az alig néhány esetből, melyekben valamely figyelemre méltó erőről leválaszthatjuk az ártás képességét”. Példája szerint az ökor ugyanúgy roppant erejű állat, mint a bika, viszont ideája nem a nagyszerű, nem úgy, mint a bikáé, amely gyakran romboló, „így gyakran kap helyet fenségesség leírásokban és felemelő hasonlatokban”. (Uo., 77–78.) Az erőnek is különböző fokozatai léteznek, ezeket a fokozatokat követi félelmünk. Burke szerint az erő a fenségesség egyik legfőbb forrása, és mivel energiája innen származik, a rettenet és a nagyszerűség feltétlen velejárója. (Uo., 84.)

A megfosztottság kapcsolatban áll a homállyal, hiszen az a fénytől való megfosztottságból következik. „Mind az általános megfosztatás nagy, mert mindegyik rettenetes; ilyen az üresség, a sötétség, a magány és a csend.” (Uo.) A hatalmasság és a végtelenség szintén a fenségesség forrásai, és összefüggnek, mindkettő nagy kiterjedésű, előbbi mérhető, utóbbi viszont „azzal a gyönyörteli borzongással szokta eltölteni elménket, amely a fenségesség legsajátosabb hatása és legigazibb ismérve”. (Uo., 86–87.) Az egymásutánosság és az egyformaság a mesterséges végtelent jelentik. (Uo., 89.) Előbbi a részletek saját határaikon túli megszakítatlan folytatódás, utóbbi pedig a szakadatlan előrehaladás illúzióját kelti. Az alkotási folyamat végigvitelének nehézsége ugyancsak a fenségesség nagyság forrása lehet, csakúgy, ahogyan az önmagában is tündöklőt és értékest jelentő pompa, illetve a már említett megfosztottságot fokozni képes hirtelenség és megszakítás. (Uo., 93–101.)

A félelem, a homály, az erő, a megfosztottság, a hatalmasság, a végtelenség, az egymásutánosság, az egyformaság, a nehézség, a pompa, a hirtelenség és a megszakítás mind fenségesség szenvedélyt képes kelteni. A közös bennük, hogy „ellenállhatatlan erőként” képesek hatni a gondolatokra, és ezzel az önámítás veszélyét teremtik meg. Egy olyan magával ragadó hatás a következménye, melyet a maga grandiózussága, „nagyszerűsége” vezet.

A mérséklet ésszerűségével kapcsolatosan John Kekes *A konzervatívizmus ésszerűsége* című könyvében tulajdonképpen a mérséklet erkölcsi vetületét fejtegeti. A konzervatív cselekvés mozgatórugóját számára a „jó élet” (Kekes i. m., 89–120.) megvalósítására és a „rossz elkerülésére” (uo., 121–155.) való törekvés jelenti. A *policy* normatív



Éjjeli menedékhely – Mensáros László Solti Bertalannal, 1955

célkitűzése, a „jó élet” alapjait olyan értékekben határozta meg, melyekben egyszerre van jelen az állandóság és a változékonyság, az univerzális és parciális meghatározottság. Három szinten különbözteti meg a konzervatívok lehetséges politikai erkölcsét, mely iránymutató a cselekvés tekintetében. A legfelső szint minden ember számára egyaránt fontos, univerzális értékeket jelent, a középső, társadalmi szinten viszont nagyobb szerepe van a hagyománynak, a harmadik szinten pedig az egyéni felfogásnak, melyek iránymutatók a jó élet elérhetőségében. Kekes megfogalmazásában „a konzervatívok úgy vélik, hogy a politikai erkölcs célja olyan politikai berendezkedést kialakítani, amely ezeket a követelményeket mindhárom szinten megvédelmezi”. (Uo., 14.) A mérséklés csakugyan úgy jelenik meg, mint ami stratégiaileg igyekszik kiküszöbölni a cselekvésnek azon módozatait, melyeknek gyökere az „ítélőerő hibájára” vezethető vissza. Olyan stratégiákat igyekezett felvázolni, melyekkel tulajdonképpen az önámításból származó rosszat el lehet kerülni.

A konzervatív felfogásnak előnyét abban látja, hogy különböző politikai gondolatokból képes meríteni anélkül, hogy azok „ésszerűtlen meggyőződéseit” is elfogadná. Ez a felfogás tehát Hayek kritikájától

eltérően éppen előnyként fogalmazza meg a más eszméktől származó gondolatok adaptálását, sőt azokra egy mérséklő reflektív stratégiát fogalmaz meg. A konzervatív gondolkodásról írt vázlata tehát úgy közelíti meg az ésszerűséget, mint amit a mérsékletben lehet megragadni. Négy alapmeggyőződés segíti a konzervatívokat, melyek „ésszerűtlen, de ésszerű elemekkel is rendelkező végletek között” helyezkednek el. Kekes ezekben a fogalmakban fejti ki a konzervatív stratégiát: a *szepticismus* a racionalizmus és a fideizmus, a *pluralizmus* az abszolutista és relativista megközelítés, a *tradicionalizmus* az egyén autonómiája és a társadalom tekintélye, a *pesszimizmus* pedig a tökéletesíthetőségbe vetett feltétlen hit és a módszeres pesszimizmus közötti mérsékelt viszonyulás. Céljuk: „*az ésszerűtlen végletekben rejlő ésszerű elemek összerakása és a maradék elvetése*”. (Uo., 315–316.) A szepticismus stratégiája szerint a politikának nem megfelelő módja a cselekvést kizárólag racionális, vagy kizárólag hitbeli, nem evilági érvekkel alátámasztani. A pluralizmus stratégiájával a konzervatív elkerüli, hogy az abszolutizmus vagy a relativizmus végletének hibájába essen, elismeri a sokféleséget, de nem ismeri el a sokféleség korlátozhatatlanságát. A szélsőségek kizárásával együtt ugyanakkor nagyfokú rugalmasságot biztosít. A tradicionalizmus azt jelenti, hogy az idők próbáját kiálló hagyományok hasznosak, melyek közvetítenek az egyének és a társadalmak között: „*Az egyének elvesznének a hagyományok nélkül [...] a hagyományokból tudják meg, hogy milyen lehetőségeik vannak, s életük jó volta azon múlik, hogy egyes hagyományok egyes lehetőségeit magukévá teszik-e.*” (Uo., 352.) A pesszimizmus a tökéletesíthetőség megítélésével kapcsolatos fogalom, melyre a jó életre leselkedő veszély elhárítása miatt van szükség, a kiszolgáltatottság elkerülhetlenségének belátása végett. (Uo., 354.) A *policy* meghatározásában a szepticismus mérsékli a racionalizmusba és a fideizmusba vetett hit hatalmasságát és mindenre kiterjedő végtelenségét azzal, hogy elismeri mindkettő korlátoltságát, van ugyanis egy pont, amin belül még szükséges és lehetséges tényszerű érvek használata, viszont azon túl már nem az objektív érvelés a meghatározó. A szepticismus abból a pluralizmusból ered, mely elismeri a sokféle hagyomány egymás mellett élését, mérsékli az abszolutizmust jellemző megfosztottság kockázatát és a félrevezető végtelenséget és egyformaságot jelentő relativizmust. A tradicionalizmus fentebbi értelmezése segít eligazodni a hatalmas és pompa hatású társadalmi tekintély és egyéni autonómia között, míg a pesszimizmus a módszeres optimizmusból eredő homály és a módszeres pesszimizmusból eredő félelem táplálta fenséges ítéletet mérsékli.

IRODALOM

- Burke, Edmund: *Filozófiai vizsgálódás a fenségesről és a szépről való ideáink eredetét illetően.* (Ford.: Fogarasi György) Magvető, 2008, Budapest.
- Csikszentmihályi Mihály: *Kreativitás.* Akadémiai, 2008, Budapest.
- G. Fodor Gábor: *Kormányzás/tudás.* Századvég, 2008, Budapest.
- Hayek, Friedrich A.: „Miért nem vagyok konzervatív?” In Ludassy Mária (szerk.): *Az angolszász liberalizmus klasszikusai II.* Atlantisz, 1992, Budapest, 149–171.
- Horkay Hörcher Ferenc: *A mérsékelt konzervativizmus antropológiai alapjainak és cselekvéseméletének vázlata.* In uő.: *Konzervativizmus, természetjog, rendszerváltás.* L'Harmattan, 2008, Budapest [Horkay Hörcher Ferenc 2008a], 13–27.
- Horkay Hörcher Ferenc: *Prudencia, kairosz, decorum. A konzervativizmus időszemlélete.* In uő.: *Konzervativizmus, természetjog, rendszerváltás.* L'Harmattan, 2008, Budapest [Horkay Hörcher Ferenc 2008b], 27–55.
- Kekes, John: *A konzervativizmus ésszerűsége.* Európa, 2008, Budapest
- Kirk, Russell: *What Is Conservatism?* In George A. Panichas (szerk.): *The Essential Russell Kirk. Selected Essays.* ISI Books, 2012, Wilmington (second paperback edition), 4–22.
- Kirk, Russell: *Why I Am a Conservative.* In George A. Panichas (szerk.): *The Essential Russell Kirk. Selected Essays.* ISI Books, 2012, Wilmington (second paperback edition), 42–45.
- Kirk, Russell: *Ten Conservative Principles.* Adapted from *The Politics of Prudence.* ISI Books, 1993
<http://www.kirkcenter.org/index.php/detail/ten-conservative-principles/> utolsó letöltés: 2015. június 30.
- Körösényi András: *Lehangoló tudomány, vagy a politika művészete? Vezetés, manipuláció és demokrácia.* In *Politikatudományi Szemle*, 2009/3., 33–56.
- Molnár Attila Károly: *Edmund Burke.* Századvég, 2000, Budapest.
- Oakeshott, Michael: *Konzervatívnak lenni.* In Molnár Attila Károly (szerk.): *Politikai racionalizmus.* Új Mandátum, 2001, Budapest [Oakeshott 2001a], 431–453.
- Oakeshott, Michael: *A politikai képzés.* In Molnár Attila Károly (szerk.): *Politikai racionalizmus.* Új Mandátum, 2001, Budapest [Oakeshott 2001b], 153–173.
- Palonen, Kari: *Küzdelem az idővel. A cselekvő politika története.* L'Harmattan, 2009, Budapest.
- Schabert, Tilo: *Boston Politics. The Creativity of Power.* De Gruyter Studies, 1989
- Schabert, Tilo: *A politika méltóságáról és jelentőségéről.* Századvég, 2013, Budapest.
- Schumpeter, Joseph A.: *A gazdasági fejlődés elmélete. Vizsgálódás a vállalkozói profitról, a tőkérről, a hitelről, a kamatról és a konjunktúraciklusról.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980, Budapest.

JEGYZETEK

¹ Vö.: Kekes i. m., 346., Oakeshott 2001b, 173.

² Vö.: Kirk, Russell: *Ten Conservative Principles.* Adapted from *The Politics of Prudence*, ISI Books, 1993 <http://www.kirkcenter.org/index.php/detail/ten-conservative-principles/> (elérhető 2015. június 30-án) („Fourth, conservatives are guided by their principle of prudence.”)